

ПРОБЛЕМА ЧАСОВОЇ ТРАНСПЕКТИВИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглянуто зміст і основні параметри часової транспективи людини, особливості переживання часу в різні вікові періоди. Наведені результати емпіричного дослідження часової транспективи учнів старшого шкільного віку.

Ключові слова: психологічний час, ретроспектива, перспектива, часова транспектива, рефлексія, життєві цілі, життєві плани.

Л.В. Чаговец

ПРОБЛЕМА ЧАСОВОЙ ТРАНСПЕКТИВЫ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

В статье рассматривается содержание и основные параметры временной транспективы человека, особенности переживания времени в разные возрастные периоды. Представлены результаты эмпирического исследования временной транспективы учащихся старшего школьного возраста.

Ключевые слова: психологическое время личности, ретроспектива, перспектива, часовая транспектива, рефлексия, жизненные цели, жизненные планы.

L.V. Chagovets

PROBLEM OF TEMPORAL TRANSPECTIVE IN YOUTHFUL AGE

The article deals with the contents and basic parameters of temporal transpective of a person and peculiarities of life experiences in different age periods. The results of empirical research of temporal transpective of senior school pupils are presented in it.

Key words: psychological time of a personality, retrospective, perspective, temporal transpective, life goals, life-long objectives and plans.

Проблема. Проблема часу привертає увагу багатьох учених. Психологічний час особистості охоплює всі сфери життєдіяльності людини, тому що зовнішні і внутрішні (психічні) процеси розгортаються в часі. У науковій літературі психологічний час визначається також такими термінами: psychological time, personal time, personal orientation, temporal experience та ін.

Однією з характеристик особистісного часу є індивідуальна часова транспектива, яка виявляється у співвіднесенні у свідомості минулого, теперішнього й майбутнього часових етапів людського життя.

Аналіз психологічної літератури показує, що проблематика досліджень часової транспективи включає такі аспекти:

- 1) диференціація ставлення до минулого, теперішнього й майбутнього;
- 2) змістовне багатство репрезентації минулого, теперішнього та майбутнього;
- 3) співвідношення між перспективою (спрямованість на майбутнє) і ретроспективою (спрямованість на минуле);
- 4) рівень організації, зв'язку між тим, що вже мало місце й тим, що відбувається в майбутньому [2].

Актуальність досліджень часової транспективи полягає в тому, що ступінь включення людини у всі часові вимірювання обумовлює значення й системи, які вона визначає для свого існування у світі, обов'язки, які вона покладає на себе, рівень її розвитку. Значення особливостей ЧТ дозволяє також судити про те, як майбутнє особистості інтегровано в її минуле й теперішнє.

Зміст часової перспективи, її основу складають життєві цілі, плани, ціннісні орієнтації. Поняття «життєві цілі» й «життєві плани» близькі за змістом, але мають деякі суттєві відмінності. Життєві плани є засобом здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному і змістовному аспектах, вони визначають порядок дій, потрібних для реалізації основних орієнтирів життєвого шляху.

Життєві цілі й життєві плани розрізняються як кінцеві і проміжні події певного етапу життя. Цілі – більш масштабні й менш хронологічно визначені події ніж плани. Дослідники вважають життєвими планами, як правило, вступ до ВНЗ, створення сім'ї, хорошу роботу, матеріальну забезпеченість, щасливе сімейне життя.

Щоб план призводив до досягнення мети, ціль повинна бути предметно визначеною, а термін її реалізації – узгодженим із терміном реалізації попереднього плану, бо інакше розбіжність між цілями і планами буде настільки великою, що виникає феномен недосяжності поставлених перед собою завдань.

Співвідношення між перспективою й ретроспективою різні дослідники вирішували неоднаково. На думку засновника психоаналізу З. Фрейда розвиток особистості й основні закони її формування визначає минуле, як індивідуальне (фіксація стадій розвитку, витиснення і одночасно актуальність дитячих травм і

переживань), так і соціально-історичне (комплекс Едипа, переживання міфів та ін.). За висловлюванням К. Левіна, для З. Фрейда людина як каторжник прикута до свого минулого [6].

Ш. Бюлер розглядала життєвий шлях особистості як послідовне розгортання вікових стадій. Основною рушійною системою розвитку вона вважала природжене прагнення людини до самоактуалізації. Повнота самоактуалізації, на її думку, прямо зв'язана зі здатністю особистості ставити перед собою віддаленні цілі, що відповідають її внутрішній сутності. Володіння такими життєвими цілями – необхідна умова збереження психічного здоров'я. Ідеї Ш. Бюлер про самоактуалізацію підтримують прихильники гуманістичної психології. Так, В. Франкл стверджував, що наявність життєвих цілей забезпечує інтеграцію особистості лише тією мірою, у якій людина здійснює змістовні цілі, здійснює себе. Він повністю поділяв висловлювання філософа К. Ясперса: «Людина стає такою, якою вона є, завдяки справі, яку вона робить своєю».

Відсутність усвідомленої мети в житті, на думку В. Франкла, є однією з причин неогенного неврозу, який виявляється в нудьгуванні, апатії, внутрішній порожнечі. Він запропонував поняття «екзистенціальний вакуум». В. Франкл відзначав, що все більше й більше людей у світі страждає від відсутності змісту й життєвих цілей [9].

Психологи виділяють декілька параметрів, які дозволяють оцінювати майбутню часову перспективу як сприятливий або несприятливий фактор розвитку особистості та її життєвого шляху. Основними параметрами ЧТ є тривалість, реалістичність, оптимістичність, узгодженість перспективи.

Тривалість характеризує хронологічний «розмах» подій майбутнього, свідчить про те, як далеко людина здатна заглядати в майбутнє. Дослідження психологів показують, що збільшення тривалості часової перспективи позитивно впливає на задоволення життям, самопочуття та здоров'я людини.

Реалістичність перспективи – це здатність особистості відрізнити в уявленнях про майбутнє реальність і фантазію, концентрувати зусилля на тому, що має реальні основи для реалізації в майбутньому. Дослідження К. Левіна

показали, що для дитячої перспективи характерна неузгодженість реального і фантастичного рівнів часової перспективи. Однак і в багатьох людей зрілого віку майбутня часова перспектива недостатньо реалістична.

Оптимістичність перспективи визначається співвідношенням позитивних і негативних прогнозів стосовно свого майбутнього, також ступенем упевненості в тому, що очікувані події відбудуться у визначені терміни. Дослідження вчених показують, що оптимістичність перспективи тісно пов'язана з реальними життєвими досягненнями і з соціальною інтегрованістю особистості. Якщо перспектива має неузгоджений характер і людина недостатньо пов'язує майбутні події з минулим і теперішнім, виникає феномен «часової некомпетентності», який негативно впливає на адаптацію особистості до конкретних умов життєдіяльності.

Видатний вітчизняний педагог А.С. Макаренко був глибоко упевнений в тому, що людина не може жити в цьому світі, якщо не очікує в майбутньому нічого радісного; що радісні перспективи – активний стимул людського життя; що людина, яка визначає свою поведінку лише найближчою перспективою, слабка, пасивна. Якщо людину задовольняє лише особистісна перспектива, хоча б і далека, її можна назвати сильною, але така людина не спроможна викликати в інших сприймання краси особистості та її цінності [3].

А.С. Макаренко виділяв близькі, середні й далекі перспективи. Перехід від близьких до далеких перспектив він вважав одним із найсуттєвіших завдань виховного процесу. Організація близької перспективи, за висловлюванням педагога, повинна починатися з приємних цілей. У той же час він попереджав, що неможливо будувати перспективу лише за принципом приємності, інакше «ми привчимо дітей до епікурейства» [7].

Теоретичні й експериментальні дослідження свідчать, що особистість переживає час як щось живе, конкретне, зв'язане з певними важливими подіями й мотивами, але значущість різних проєкцій часу – минулого, теперішнього та майбутнього – неоднакова для людей різного віку.

У дитинстві час свідомо не сприймається й не переживається. Для дітей дошкільного віку найбільш важливим із усіх вимірювань часу є теперішнє.

Дитяча ретроспектива в минуле дуже невелика, оскільки всі значущі переживання дитини пов'язані з її обмеженим особистим досвідом. Молодші школярі також живуть теперішнім. Очікування майбутнього в них пов'язане насамперед зі зміною статусу учня: нові вчителі в середніх класах, нові шкільні предмети. І підлітки серйозно не задумуються над майбутнім, хоча і мріють про нього. Проекція на майбутнє у них зазвичай забарвлена різноманітними романтичними образами (герой, супермен, спортсмен, «ділова людина» тощо). Сприйняття часу в підлітків є дискретним і обмежується безпосереднім минулим, а майбутнє здається майже буквальним продовженням теперішнього.

По-новому сприймається час у ранній юності. Психологи називають юність епохою другого народження, відкриття учнями свого внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості. Ще в підлітковому віці учні починають цікавитися своїми переживаннями, особистісними якостями, здібностями. Але в них відсутнє узагальнене і стійке уявлення про себе. Підлітку важко проаналізувати окремі якості, зв'язок між ними, визначити суттєве в своєму характері. Цим, зокрема, пояснюється суперечливий характер поведінки підлітка, його невірноваженість.

У юнацькому віці змінюється соціальна ситуація розвитку. Центральною проблемою стає проблема професійного й особистісного самовизначення. Характеризуючи внутрішню позицію старших школярів, Л.І. Божович писала, що це люди, спрямовані на майбутнє, і все теперішнє виступає для них у світлі цієї основної спрямованості. Для юнацького віку характерне співвідношення минулого й майбутнього, сприйняття теперішнього з точки зору майбутнього. Це період професійного й особистісного самовизначення, побудови життєвих планів. У зв'язку з цим виявляється схильність до самоаналізу, потреба систематизувати, узагальнити знання про себе. Процеси порівняння себе з іншими, визначення схожості й відмінності з іншими відбуваються на більш високому, ніж в підлітковому віці, рівні; виникає нова форма узагальненої самосвідомості стабільного образу Я.

Відкриття старшокласниками свого внутрішнього світу збуджує радість і водночас супроводжується тривогою, а іноді відчуттям внутрішньої порожнечі, яку необхідно чимось заповнювати. Це змушує старших школярів серйозно замислюватися над своїм майбутнім, життєвими планами, які охоплюють стиль життя, рівень домагань, вибір професії й визначення свого місця в житті.

Випускник школи не завжди може одразу вирішити завдання вибору професії, якій він у змозі відповідати, бувають і невдачі, тому дуже важливо вчасно це зрозуміти та зробити інший вибір. Психолог Е.О. Клімов пропонує говорити не про єдиний вибір професії, а про дуже цікаву активність, спрямовану на постійне проектування й реальну побудову свого професійного трудового шляху [4].

Основна складність юнацької рефлексії, на думку І.С. Кона, полягає в тому, щоб правильно поєднати близьку й далеку перспективи. Близька перспектива - це безпосередня теперішня й завтрашня діяльність та її цілі. Далека перспектива – це довгострокові життєві плани, особистісні й суспільні. Їх поєднання дається людині нелегко. Деякі юнаки та дівчата сприймають перехід від минулого до теперішнього як особистісний регрес. Минуле розглядається як «золотий» період, де залишилося все найкраще. У інших, навпаки, минуле й теперішнє тісно пов'язані, складають єдиний полюс, другий полюс складає ідеальне майбутнє. Іноді минуле, теперішнє й майбутнє у структурі часової транспективи ізольовані одне від одного: дитинство – це дитинство, майбутнє – щось протилежне, а юність сприймається як особливий світ, який неможливо ні з чим порівняти [5].

У ранньому юнацькому віці з'являється усвідомлення незворотності часу, скінченності свого існування. Це змушує молодих людей серйозно замислюватися над сенсом життя, своїми перспективами, майбутнім. Дослідження психологів показують, що для юнаків тривалість життєвої перспективи є значною, її реальність досить неадекватна, а диференційованість невиразна. Т. Снегір'ова виділила такі групи часової транспективи у ранньому юнацькому віці:

1. Суб'єктивно-гармонійна транспектива характеризується тим, що усі три часові модальності Я (минуле, теперішнє, майбутнє) взаємопов'язані у свідомості

індивіда та однаково відповідають Я-ідеальному – уявленню людини про те, якою вона могла бути чи якою їй хотілось бути.

2. Нормативна транспектива виявляється в тому, що актуальне Я більше тяжіє до майбутнього, ніж до минулого, а ставлення до Я-минулого критичне незалежно від міри наступності між ним та Я-теперішнім.

3. Розірвана транспектива, коли Я-теперішнє більше тяжіє до майбутнього, ніж до минулого, але майбутнє відірване від теперішнього. Усі три часові модальності усвідомлюються як окремі стани. Я-ідеальному відповідає тільки майбутнє.

4. Консервативна транспектива характеризується тим, що Я-теперішнє більше тяжіє до Я-майбутнього, яке ізольоване від минулого й теперішнього, не впливає на розвиток особистості.

5. Інфантильна транспектива, коли Я-минуле та Я-теперішнє не пов'язані, а утворюють один полюс. На іншому полюсі знаходяться взаємопов'язані Я-майбутнє та Я-ідеальне. Це свідчить про низьку самооцінку та відсутність в особистості засобів для наближення майбутнього й оволодіння ним.

6. Регресивна транспектива виявляється в тому, що Я-теперішнє віддалене від минулого й від майбутнього, ніби «випадає» з розвитку, не відповідає цінностям Я-ідеального.

Оптимальним варіантом особистісного розвитку на етапі ранньої юності психолог вважає відносну наступність минулого й майбутнього Я з одночасними якісними поступальними змінами, які відкривають шлях до нових можливостей. Ознаками такого розвитку, на її думку, є розв'язання деяких ціннісно-сміслових суперечностей, чітке самовизначення між добром і злом, любов'ю й ненавистю, конструктивністю й деструктивністю, відповідальністю й безвідповідальністю, прогресом і регресом.[9]

Мета нашого дослідження – виявити особливості часової транспективи в юнацькому віці. **Завдання** дослідження:

1) виявити тривалість часової перспективи старшокласників, зміст та особливості переживання старшокласників;

2) визначити зміст та особливості переживання минулого, сучасного й майбутнього в юнацькому віці;

3) з'ясувати гендерні особливості часової транспективи старшокласників.

Об'єкт дослідження – вікова динаміка часової транспективи особистості.

Предмет дослідження – особливості часової транспективи в юнацькому віці.

Методи дослідження – метод теоретичного аналізу й узагальнення наукових даних, метод аналізу даних емпіричного дослідження. **Методики** дослідження – модифікований варіант методики М. Куна, методика «Оцінювання п'ятиліть життя» та анкета, розроблена Е.І. Головахою і В.С. Магун.

Результати дослідження. Дослідження показало, що початок часової транспективи (ЧТ), тобто момент часу, з якого людина пам'ятає своє минуле, всі опитувані локалізують у дошкільному віці («Ходив у дитячій садок», «Я у віці 5 років була маленькою, ласкавою дівчинкою»). Спогади про дитинство у більшості досліджуваних викликали радісні емоції («моє дитинство було хорошим і веселим», «моє дитинство було дуже щасливим»). Лише в окремих випадках виникали неприємні асоціації («моє дитинство було не дуже гарним», «моє дитинство – темна картина»).

У відповідях старшокласників багато спогадів про навчання в початкових та середніх класах школи («Я добре навчалася в школі», «З першого по сьомий клас я був відмінником, а у восьмому класі став одержувати трійки», «У мене були конфлікти з учителями»).

В описі сучасного у старшокласників переважають три теми: «Я», соціальні контакти, навчально-професійна сфера. Категорія «Я» включає соціальний статус, характеристику особистісних якостей, особливості поведінки, інтереси, захоплення, здібності, бажання, пов'язані з самореалізацією, самовихованням.

Широко представлена категорія «соціальні контакти». Вона включає питання спілкування з батьками, вчителями, однолітками, проблеми дружби й любові. Але головним у змісті часової перспективи старшокласників є життєві плани на майбутнє.

За даними дослідження, бажана тривалість життя у юнаків в середньому складає 82 роки, у дівчат – 78 років. Очікувані старшокласниками в майбутньому події мають для них неоднакову значущість. Найбільш актуальними для близької перспективи є одержання освіти й вибір професії. 81% дівчат і 65% юнаків зорієнтовані на навчання у ВНЗ, решта досліджуваних планують навчатися в технікумах. Освіта розглядається як шлях до кар'єри й матеріального забезпечення.

На запитання «На яку посаду Ви розраховуєте в майбутньому?» були отримані такі відповіді (табл.1)

Таблиця 1

Уявлення старшокласників про майбутню посаду (%)

Посада	Юнаки	Дівчата
Рядовий працівник	12,5	-
Керівник невеликого колективу	29	51
Керівник великого підрозділу	21	16
Керівник підприємства, закладу, ВНЗ	25	23
Керівник державних органів управління	12,5	10

Як видно з таблиці, існують гендерні розбіжності в уявленнях старшокласників про майбутню кар'єру. Загалом рівень домагань юнаків вище, ніж у дівчат. Однак не всі досліджувані впевнені в тому, що їхній вибір професії є остаточним. 74,5% респондентів написали, що мають запасні варіанти навчальних закладів і працевлаштування, якщо їхні плани не можуть бути реалізовані одразу по закінченню школи.

Таблиця 2

Вік бажаного здійснення основних життєвих подій

Події	Середній вік
Вступ до шлюбу	22,5
Народження першої дитини	24
Придбання власного життя	21,5
Одержання бажаної посади	26,5
Придбання власного автомобіля	27
Народження останньої дитини	26

Майбутнє – це не лише навчання у вищих навчальних закладах або технікумах і вибір професії. Часова перспектива (ЧП) старшокласників включає ряд інших важливих подій. Дослідження показало, що основні життєві події прогноуються на початок дорослого життя (табл. 2).

Оцінюючи послідовність життєвих подій визначених старшокласниками, треба сказати, що така послідовність достатньо реалістично відображає об'єктивний порядок основних подій життєвого шляху, якщо виходити із типової картини: спочатку школярі планують завершити освіту, придбати житло, одружитися. Далі – народження дітей і професійні досягнення. В окремих індивідуальних випадках ця послідовність порушується, але все-таки зберігається загальна тенденція реалістичного підходу старшокласників до послідовності життєвої самореалізації.

Висновки. Уявлення старшокласників про майбутню сім'ю в основних рисах відтворюють нормативні зразки, які вони спостерігають у сім'ях старшого покоління. Вони віддають перевагу сім'ї з двома дітьми. Більшість досліджуваних мріють про чотирикімнатну квартиру або будинок, щоб кожна дитина мала окрему кімнату. Віддалена перспектива у свідомості старшокласників представлена слабо. Лише 12% із них написали про такі події, як вихід на пенсію й виховання онуків.

Індивідуальні бесіди зі старшокласниками показали, що, хоча вони налаштовані мати в майбутньому професію, сім'ю, дітей, конкретні шляхи досягнення життєвих цілей не всі з них уявляють достатньо виразно. Молодим людям, що стоять на порозі дорослого життя, необхідна допомога дорослих (батьків, учителів, психологів) в плануванні й реалізації часової перспективи з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

Список літератури

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.

2. Бородина Л.В. Спиридонова И.А. Возрастные изменения временной транспективы субъекта // Психологический журнал. – 1998. – Т. 20. – №3. – С. 36-48.
3. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. - Киев: Наукова думка, 1984. – 209 с.
4. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. – Обнинск, 1993.
5. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
6. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды. – М.: Смысл, 2001. – 572 с.
7. Макаренко А.С. Из опыта работы. Собр. соч. в 7-ми томах. – Т.5. – М.,1957.
8. Росяк К. Психологические особенности личностной ориентации во времени у пожилых людей // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – №2(4). – М.: Педагогика, 1990. – С. 4-7.
9. Снегирева Т. В. Личностное самоопределение в старшем школьном возрасте // Вопросы психологии. – 1989. – №2. – С. 27-35.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.